

Mündəricat

1. QLOBAL İQTİSADİYYAT VƏ TƏHLİL BÖLMƏSİ

- 1.1. Qlobal proseslər, bazarlarda vəziyyət və aparılan siyasət
- 1.2. Mərkəzi banklarda modelləşdirmə və proqnozlaşdırma aparatı
- 1.3. İnkişaf iqtisadiyyatı üzrə tədqiqatlar
- 1.4. Mərkəzi banklar və qlobal maliyyə sistemi
- 1.5. Ödəniş sistemləri üzrə son meyillər və qlobal tədqiqatlar
- 1.6. Qlobal maliyyə mərkəzləri

2. FUNDAMENTAL TƏDQİQATLAR BÖLMƏSİ (AZƏRBAYCAN MƏRKƏZİ BANKI)

- 2.1. Neft ixrac edən ölkələrdə iqtisadi fluktuasiyalar: müştərək neft biznes tsikli mövcuddurmu?

3. İQTİSADI SÖZLÜK

Son tədqiqat işləri

1. Neft ixrac edən ölkələrdə iqtisadi fluktuasiyalar: müştərək neft biznes tsikli mövcuddurmu?

Məqalədə neft ixrac edən ölkələrdə baş verən biznes tsikllərin və iqtisadi fluktuasiyaların səbəbləri tədqiq olunur. Qiymətləndirmələrə görə, neftlə zəngin ölkələrdə baş verən iqtisadi fluktuasiyalar inkişaf etmiş ölkələrin biznes tsikllərindən təbiətə fərqlənir. Belə ki, neftin qiyməti həmin ölkələrdə baş verən fluktuasiyaların əsas mənbəyi olsa da, empirik qiymətləndirmələr real dünya ÜDM-nin iqtisadi dalğalanmalarının izah olunmasında daha yüksək izahedici qüvvəyə malik olduğunu göstərir. Eyni zamanda, neftlə zəngin ölkələrdə müşahidə olunan iqtisadi fluktuasiyalar heterogen xarakter daşıyır və əhəmiyyətli müxtəlifliklər nümayiş etdirir....

Tədqiqatlar və inkişaf mərkəzinin buraxılışı olan Tədqiqat Bülleteni Azərbaycan Mərkəzi Bankının rəsmi internet sahifəsində elektron formada yerləşdirilir (www.cbar.az).

1. QLOBAL İQTİSADİYYAT VƏ TƏHLİL BÖLMƏSİ

1.1. Qlobal proseslər, bazarlarda vəziyyət və aparılan siyasət

İqtisadi fəallıq. 2013-cü ilin son rübündə dünya iqtisadiyyatında artan iqtisadi fəallıq və artım templəri 2014-cü ilin ilk rübündə nisbətən sabitləşməyə başlamışdır. Bu iqtisadi canlanma əsasən Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) və digər inkişaf etmiş ölkələrdə (İEO) ilin sonuna yığılan istehsal ehtiyatları hesabına baş vermişdir. Qeyd alınan bu artım templəri ümumi sənaye istehsalı və dünya ticarətində artıma səbəb olsa da, 2014-cü ilin ilk rübü ərzində dayanıqlılıq nümayiş etdirməmişdir. Bununla yanaşı, dünyada məcmu tələbin zəif olması səbəbindən İEO-də inflyasiyanın artım tempi azalmışdır.

BVF 2014-cü il üçün Hindistan, Çin və digər qabaqcıl Asiya ölkələri istisna olmaqla İEOÖ-in iqtisadi artım proqnozlarını azaltmışdır. 2014-cü ildə qlobal iqtisadi artımın 3.6% olacağı proqnozlaşdırılır ki, bu da həmin il üçün əvvəlki proqnozdan 0.1 faiz bəndi aşağıdır. BVF dünya ticarətinin artım tempi ilə bağlı proqnozunu 0.1 faiz bəndi azaldaraq 4.3% endirmişdir. Bunun əsas səbəbi İEOÖ-in ticarətinin artım sürətinin azalacağı gözləntisidir.

İEO-də maliyyə bazarlarında sabillik müşahidə olunsada, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (İEOÖ) maliyyə vəziyyəti kapital axınının azalması və məzənnə ucuzlaşması səbəbindən bir az sərtləşmişdir. Yaponiya

xaric olmaqla İEO-də fiskal siyasət sabit olmuş və fiskal konsolidasiya zəifləmişdir.

Xarici ticarət. 2013-cü ilin sonunda qeyd olunan iqtisadi artımla sürətlənən dünya ticarət dövriyyəsinin artımı 2014-cü ilin əvvəlində nisbətən zəifləmişdir. Buna baxmayaraq, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) 2014-cü il üçün 4.7% artım proqnozu Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) 4.3% göstəricisindən daha nikbindir. BVF həmçinin, 2014-cü il üçün İEOÖ-in ticarət dövriyyəsinin artım proqnozlarını idxal üçün 0.7, ixrac üçün isə 0.4 faiz bəndi azaltmışdır.

Biznes inamı. 2013-cü ilin son rübündən iqtisadi fəaliyyətdə olan canlanma ilə əlaqədar konyuktur göstəriciləri yaxşılaşsa da, 2014-cü ilin əvvəlindən etibarən yenidən sabilləşmişdir.

Qlobal ixrac sifarişləri indeksi yanvar ayında dünya üzrə 54-dən artıq olsa da, fevralda 52-dən bir az artıq olmuşdur ki, bu göstərici hələ də neytral artım (50) səviyyəsindən yuxarıdır. Bu azalma həm İEO, həm də İEOÖ-də olan azalma hesabına baş vermişdir. Qeyd edək ki, yanvar ayından etibarən İEOÖ-in sənaye istehsalının artım tempində səngimə müşahidə olunur. Müşahidə olunan bu meyillər cari ilin ikinci rübündə iqtisadi

mühitin daha da mülayimləşəcəyini vəd edir.

Əmək bazarı. Qlobal maliyyə böhranından sonra dünyada işsizliyin səviyyəsi artan trend üzrə davam edir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) hesablamalarına görə 2013-cü ildə dünyada 2012-ci illə müqayisədə işsizlərin sayı daha 5 mln. nəfər artaraq, 202 mln. nəfərə çatmışdır. Təşkilatın məlumatına görə, əgər cari meyil davam etsə, 2018-ci ildə ümumi işsizlər ordusunun sayı 218 mln. nəfərə çatacaqdır.

BVF-nun açıqlamalarına görə, 2014-cü ildə Avrozonada işsizlik səviyyəsi 12.1%-dən 11.9%-ə, ABŞ-da 7.4%-dən 6.4%-ə enəcək, Çində və digər qabaqcıl Asiya ölkələrində isə müvafiq olaraq 4.1% və 4% olacaqdır. Dünya üzrə işləyən əhəlinin gəlirlərinin qeyri-bərabərliyi ciddi problem olaraq qalır. BƏT-in açıqlamalarına görə hələ də 1.1 mlrd. işləyən əhəli gündəlik 2 ABŞ dollarından aşağı qazanca malikdir.

Maliyyə bazarları. 2014-cü ilin ilk rübündə İEOÖ-in maliyyə bazarlarında qeyri-sabitlik davam etmişdir. Bu ölkələrə kapital axınları azalmış, kapitalın dəyəri artaraq iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunu azaltmışdır.

ABŞ-da Federal Ehtiyat Sisteminin (FES) 2013-cü ildə açıq bazar əməliyyatlarının həcmnin tədricən azaldılması haqqında bəyanatından sonra uzunmüddətli faizlər (həmçinin ipoteka faizləri) artmışdır. İEOÖ-in əmlak bazarlarında vəziyyət qənaətbəxş

olaraq qalmış, qiymətlərin gəlirlərə nisbəti böhrandan əvvəlki səviyyəyə çatmışdır. Avrozonada İtaliya və İspaniyanın dövlət istiqraz faizləri azalmışdır.

Əmtəə bazarları. Dünyada qlobal tələbin aşağı olması, həmçinin Şimali Amerikada neft hasilatının artması səbəbindən neftin qiyməti 2013-cü ilin müvafiq dövrünə nəzərən 1.9%, bütövlükdə, əmtəələrin qiymətləri 0.4% azalmışdır. BVF-nin proqnozlarına görə, 2014-ü ildə neftin ümumi qiymətinin 104.2 dollar olacağı, qeyri-yanacaq əmtəələrin qiymətinin isə ümumi olaraq 3.5% azalacağı gözlənilir.

İnflyasiya. 2014-cü ilin ilk rübündə ABŞ və Avrozonada inflyasiya ümumi olaraq 1.5% olmaqla hədəfdən və uzunmüddətli trenddən aşağı olaraq qalmışdır ki, bunun da əsas səbəbi zəif daxili tələb və azalan əmtəə qiymətləridir. Avrozonada inflyasiya hətta 1%-dən aşağı səviyyəyə enmişdir. Yaponiyada Abenomiks iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olaraq yapon yeninin ucuzlaşması ilə inflyasiya nisbətən artmışdır, amma hələ də hədəflənən 2%-dən aşağıdır.

BVF-nin hesablamalarına görə, İEOÖ-də cari 6% inflyasiya 2015 ilədək 5.25%-ə enəcəkdir. Çində iqtisadi artımın mülayimləşməsi səbəbilə əmtəə istehlakının və inflyasiyanın uzun müddətə azalacağı ehtimalları mövcuddur.

Siyasət qərarları. 2014-cü ilin ilk rübündə İEOÖ-də dəstəkləyici monetar siyasət davam etdirilir. ABŞ-da uzunmüddətli faizlər

artan dinamikaya malik olsa, Yaponiya və Avrozonada mərkəzi banklar aşağı faiz dərəcələrini qorumaqla yumşaq siyasət həyata keçirirlər. ABŞ-da 2015-ci ildə FES-in faiz dərəcələrini artıracağı gözlənilir.

BVF-nun proqnozuna görə, bir çox İEO-də fiskal konsolidasiya siyasəti 2014-cü ildə nisbətən yumşalacaqdır. Bunun əsas səbəbi bu ölkələrdə ümumi borc səviyyəsinin

nisbətən stabilləşməsidir. İstisna hal olaraq Yaponiyada isə bu ildən fiskal konsolidasiya siyasəti davam etdiriləcək. İEOÖ-in əksəriyyətində isə büdcə kəsri böhrandan əvvəlki dövrdən yuxarıdır. BVF-nun məsləhətinə əsasən əsaslandırılmış fiskal islahatlar İEOÖ-də fiskal dayanıqlığı möhləmləndirə, iqtisadi artımı stimullaşdırır və azalan yığım səviyyəsini yüksəldə bilər.

1.2. Mərkəzi banklarda modelləşdirmə və proqnozlaşdırma aparatı

Pula tələb modelinin qurulması təcrübəsi.

Pula tələbin qiymətləndirilməsi mərkəzi banklar üçün daima aktual mövzulardan olmuşdur. Hələ 1970-ci illərdən başlayaraq mərkəzi banklar tərəfindən pul aqreqatlarının dəyişməsi ilə bağlı məsələlərin izah edilməsində münasib modellər axtarılırdı.

Finlandiya Mərkəzi Bankında vektor avtoregressiya (VAR) modelindən istifadə etməklə M1 və M2 aqreqatları üçün pula tələb modeli qurulmuşdur. VAR modelində statistik metodlarla ekzogen faktorlar müəyyənləşdirilmiş və bu, modelin strukturunu sadələşdirməyə imkan vermişdir. Aparılan qiymətləndirmə faiz dərəcəsi və qiymətlərin ekzogenliyini aşkar etmişdir. Eyni zamanda müəyyən olunmuşdur ki, təsbit məzənnə rejiminə malik kiçik və açıq iqtisadiyyatlı ölkələrdə faiz

dərəcəsində fluktuasiya uzunmüddətli dövrdə pul kütləsinə təsir etmir, xarici faiz dərəcəsinin dəyişməsi və qiymət riski isə daha böyük təsirə malikdir.

Kanada Mərkəzi Bankında pula tələb modelinin qurulması zamanı Yohansenin kointerqrasiya metodundan istifadə edilmişdir. Modelin qurulmasında əsas məqsəd Kanada üçün M1 pul aqreqatı ilə qiymətlər, ÜDM və faiz dərəcələri arasında uzunmüddətli əlaqənin mövcudluğunu yoxlamaq idi. Rüblük əsasda qurulan modelin nəticələrinə görə, ÜDM və faiz dərəcələri arasında ekzogenlik problemi mövcuddur. Bu səbəbdən faktorların pula tələbə təsiri əhəmiyyətsiz alınmışdır. Modelin nəticələrinə görə, monetar tənzimləmə pul kütləsi və qiymətlərin əhəmiyyətli fluktuasiyasına səbəb olur.

1980-ci illərdə pul təklifi, faiz dərəcələri, gəlir və qiymətlər arasında əlaqələrdə

qeyri-stabilliyin artması bir çox mərkəzi bankları aralıq pul siyasəti strategiyasına keçməyə məcbur etdi. Bu zaman Almaniya Mərkəzi Bankı tərəfindən qurulmuş pula tələb modelində M3 pul aqreqatının pul siyasəti üçün hədəf göstərici ola bilməsi imkanları qiymətləndirilmişdir. Qiymətləndirmədə pul aqreqatının strukturuna, pula tələbin stabilliyinə, pul siyasətinin aralıq hədəfi

İqtisadi tsiklin qiymətləndirilməsi

Son illər tsiklik göstəricilər iqtisadi fluktuasiyaların təhlil edilməsi və proqnozlaşdırılması üçün dünyanın aparıcı mərkəzi bankları və institutları tərəfindən geniş istifadə edilməkdədir. Tsiklik göstəricilər biznes tsikllərindəki dəyişmələrə çox həssas olan bir sıra statistik göstəricilərdən ibarətdir. Tsikl göstəricilərindən əsasən mövcud iqtisadi vəziyyətin təhlili və dönüş nöqtələrinin (bum, resessiya) proqnozlaşdırılması üçün istifadə edilir. Bu səbəbdən tsikl göstəriciləri siyasət quruculuğunda çox əhəmiyyətli və faydalı empirik alət rolunu oynayır.

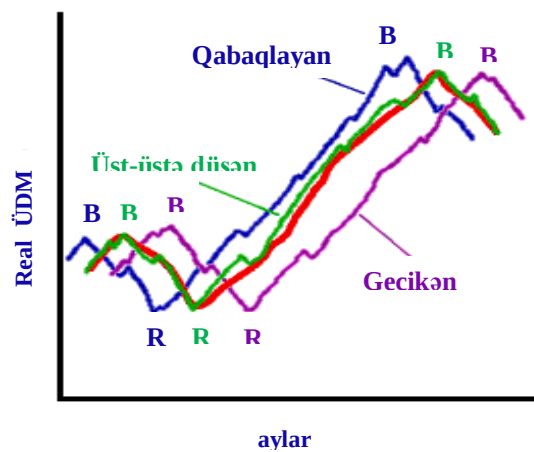
Təcrübədə mərkəzi banklar üç qrup tsikl indikatorlarından istifadə edirlər: *qabaqlayıcı*, *üst-üstə düşən*, *gecikən*. *Qabaqlayıcı göstəricilər* o göstəricilərdir ki, bum və ya resessiya baş verməzdən əvvəl bu göstəricilərdə dəyişmələr müşahidə olunur. Belə ki, bu göstəricilər gələcəkdə bum/resessiya hadisəsinin baş

və bunların pul siyasətinin əsas məqsədi ilə əlaqəsinə baxılmışdır. Pula tələbin stabillik testləri göstərmişdir ki, M1 pul aqreqatı pul siyasətinin aralıq hədəfi üçün münasib deyildir. Lakin, M3 aqreqatının tələb funksiyası daha stabildir və faiz dərəcəsi pulun həcminə nəzarət etmək üçün siyasət aləti kimi istifadə edilə bilər.

verə bilməsi ehtimalı haqda informasiya daşıyır.

Qabaqlayıcı göstəricinin məqsədi iqtisadiyyatda pik və resessiya nöqtələri haqda əvvəlcədən xəbər vermək olduğundan, bu göstəricilər iqtisadçılar və siyasət qurucuları arasında daha çox diqqət cəlb etmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatda diqqət cəlb edən digər tsikl göstərici *üst-üstə düşən göstəricilərdir*. Üst-üstə düşən göstəricilər iqtisadi fəallıq zamanı eniş/yüksəliş nöqtələri üzrə eyni anda dinamika göstərən tsikl göstəricilərdir. *Gecikən göstəricilər* isə adətən bum və ya resessiya baş verdikdən sonra hər hansı göstəricinin dəyişməsinə xarakterizə edən tsikl göstəricisidir.

R – resessiya dövrü; B – bum dövrü

Şəkilə üç qrup tsikl göstəricisi təsvir edilmişdir. Şəkildən göründüyü kimi, qabaqlayıcı göstərici ÜDM-in dinamikasında hər hansı eniş və ya yüksəliş baş verməzdən əvvəl, üst-üstə düşən göstərici ÜDM-in dinamikası ilə eyni zamanda, gecikən göstərici isə ÜDM-də artma/azalma baş verdikdən sonra dəyişmə müşahidə edildiyini göstərir.

Bu cür göstəricilərin təyin edilməsi daha çox empirik müşahidələrə və iqtisadi göstəricilər arasında nəzəri əlaqələrə əsaslanır və ekonometrik analizlər nəticəsində seçilir. Təcrübə göstərir ki, ən yaxşı qabaqlayıcı göstərici, yəni pik və eniş haqda öncədən xəbər verə bilən göstərici maliyyə sektoru göstəriciləridir. Çünki, maliyyə bazarları indiki və gələcək mənfəətlərini maksimalaşdırdığı üçün gələcəyə dair bütün informasiya resurslarından istifadə edirlər. Empirik tədqiqatlar göstərir ki, pul aqreqatları, faiz dərəcəsi kimi monetar göstəricilər

də effektiv qabaqlayıcı tsikl göstəricisi ola bilər.

Üst-üstə düşən göstərici kimi məşğulluq, ev təsərrüfatlarının gəliri və istehsal göstəriciləri dönüş nöqtələri ilə eyni anda trayektoriyaya malik olması təcrübədə təstiqlini tapmışdır. Gecikən göstəricilərə isə nümunə kimi korporativ sektorun mənfəəti, həmçinin işsizlik və faiz dərəcəsi göstərmək olar. Lakin, xüsusilə resursla zəngin ölkələr üçün hansı göstəricinin qabaqlayıcı, üst-üstə düşən və gecikən olması tamamilə empirik sualdır və tədqiqat tələb edir.

Qeyd edək ki, biznes tsikllərində eniş iqtisadiyyatda resessiya dövrlərini, yüksəliş isə bum dövrləri kimi interpretasiya edilir. Lakin, istənilən göstəricidə eniş və yüksəlişlər bum və resessiya kimi izah edilməməlidir. Adətən real ÜDM (həcmi və ya artımı) və ya sənaye istehsalındakı eniş/yüksəliş bum/resessiyanın olmasına dair istinad göstərici kimi istifadə edilir. Bunun əsasında digər göstəricilərin hansı trayektoriya üzrə hərəkət etməsini (məsələn, protsiklik və ya kontrtsiklik) və dönüş nöqtəsindən harada yerləşməsini müşahidə etmək olar.

Bu səbəbdən tsikllərin ölçülməsi təcrübəsi inkişaf etmiş ölkələrdə geniş yayılsa da, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu istiqamətdə az sayda tədqiqatlara rast gəlinir. Malayziya, Peru və Cənubi Afrika kimi ölkələrdə tsiklik

barometrlərin müəyyən edilməsi təcrübəsi geniş yayılmışdır.

Məcmu buraxılışın potensial səviyyəyə nisbətə yerləşmə nöqtəsi yerli istehsalın hansı səviyyədə yükləndiyini, məcmu tələbin izafi yuxarı və ya aşağı həddə olmasını təyin etməyə imkan verir. Əgər məcmu tələb yerli istehsalı üstələyirsə, bu zaman istehsal gücləri üzərində təzyiq artır, inflyasiya sürətlənir. İdxalın həcmi də artır və sonda cari əməliyyatlar balansı (CƏB) pisləşir. Məcmu tələbin yerli istehsal potensialından əhəmiyyətli aşağı olduğu dövrlərdə resessiya meylləri güclənir, məşğulluq isə azalır.

Bütövlükdə, tsikl göstəricisinin mərkəzi banklar üçün iki mühüm praktiki əhəmiyyəti vardır. Birinci, tsikl indikatoru mərkəzi banklar üçün ölkə iqtisadiyyatının gələcək vəziyyətinə dair

yol xəritəsidir. Bu səbəbdən, tsikli qabaqlayıcı və tsiklə nisbətə gecikən indikatorların formalaşdırılması və həmin göstəricilərdən istifadə etməklə gələcək iqtisadi konyuktura ilə bağlı müxtəlif proqnozların formalaşdırılması və mərkəzi banklar tərəfindən proaktiv addımların atılmasına imkan yaranır.

İkinci, tsikl göstəricilərin analizi üçün yetərli alətlərin olması mərkəzi bankların modelləşdirmə və proqnozlaşdırma potensialını artırır. Belə ki, bu istiqamətdə qurulan müxtəlif ekonometrik filterlərdən istifadə etməklə məcmu buraxılış kəsrinin mövcud vəziyyəti və onun gələcək meylini müəyyənləşdirmək üçün yeni texniki instrumentlər yaradılır, qabaqlayıcı və gecikən göstəricilərdən istifadə etməklə proaktiv tədbirlər həyata keçirilir.

1.3. İnkişaf iqtisadiyyatı üzrə tədqiqatlar

Bərabərsizlik Asiyanın “artım möcüzəsinə” təhdid yaradır mı?

Məlum olduğu kimi, son 25 ildə Asiya dünyanın digər regionlarına nisbətən daha sürətlə inkişaf edib. Bir çox dünya iqtisadçıları növbəti dövrün “Asiya əsri” olacağına inanırlar. Regionun qlobal bazarlara uğurlu inteqrasiyası və orta təbəqənin artması növbəti dekadada dünyanın Asiyaya doğru yönələcəyinə işarədir.

Bütün bunlara baxmayaraq, Asiyanın iqtisadi artımı bu ölkələrdə müşahidə olunan imkanlara qeyri-bərabər çıxışla, gəlir bərabərsizliyi ilə təhdid olunur. Qeyd edək ki, 1981-ci ildə Çində əhalinin 84%-i, Hindistanda isə 60%-i günə 1.25\$-dan az gəlirlə yaşayırdısa, 2008-ci ildə bu rəqəm Çində 13%, 2010-cu ildə isə Hindistanda 33%-ə qədər azalıb. Buna baxmayaraq, bərabərsizlik

hər iki ölkədə artıb. Rəsmi qiymətləndirmələrə görə, Çində Cini əmsalı 1990-cı illərdə 37%-dən 2008-ci ildə 49%-ə, Hindistanda isə 1993-cü ildə 33%-dən 2010-cu ildə 37%-ə artıb (Asiya İnkişaf Bankı, 2012). Bu bərabərsizlik daha çox şəhər-kənd, regionlar arası, gender üzrə özünü göstərir.

Nə qədər paradoksal olsa da, bu ölkələrdəki iqtisadi artım mütləq yoxsulluğu azaltmış, amma varlılar və kasıblar arasında fərqi böyütmüşdür. Bu polyarlaşma Asiyanın iqtisadi uğurlarını müəyyən qədər kölgədə qoymuşdur. İndi bütün siyasət qərarı verənlər artan bərabərsizliyi aradan qaldırmaq və artımın “inkluzivliyi”nə nail olmaq üçün yollar axtarırlar.

Bəs gəlir bərabərsizliyinin pisləşməsinin əsas səbəbi nədir? Asiyanın inkluziv inkişafına mane olan əsas səbəblər hansılardır?

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, gəlir bərabərsizliyinin artmasının əsas səbəblərindən biri iqtisadi artımda olan volatillikdir. Artım və inkişafı yubadan zəif insan kapitalı, yığımının aşağı olması gəlir bərabərsizliyini yaradan səbəblər kimi göstərilir. Məlum olduğu kimi, gəlir bərabərsizliyini göstərən kəmiyyətlərdən ən çox istifadə ediləni Cini əmsalıdır. Əmsal 0 (hamı eyni gəlirə malikdir) və 100 aralığında qiymət alır. Gəlirlərin daha bərabər paylandığı

İsveç və Kanada kimi ölkələrdə Cini əmsalı 25 və 35, inkişaf etmiş ölkələrdə isə 40 ətrafındadır.

Təhlillər göstərir ki, Asiyada iqtisadi artımla yanaşı addımlayan bərabərsizlik bir sıra qlobal aləmlə bağlı səbəblərdən təsirlənsə də, həmçinin spesifik (yerli) xüsusiyyətlərdən də “faydalanmışdır”. Belə ki, redistributiv fiskal siyasət aparan Asiya dövlətləri aşağı vergi/ÜDM nisbətini daha da məhdudlaşdırmış, təhsil, səhiyyə kimi ictimai xidmətlərə dövlət xərclərinin az olması isə inkluzivliyə mane olan səbəblərdən biri olmuşdur. Texnoloji dəyişikliklər səbəbindən ümumi gəlirdə əməyin payının kapitalın xeyrinə xeyli azalması, kapitaldan gələn gəlirə sahib insanlara müsbət, gəlirinin çox hissəsi əmək haqqından asılı olan yoxsul insanlara isə mənfi təsir etmişdir. Maliyyəyə çıxış imkanlarının məhdud olması, xüsusilə kiçik sahibkarlar üçün ciddi çətinlik yaratmaqla inkluzivlik üçün məhdudiyyətlərdən biri kimi qeyd oluna bilər.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun ekspertlərinin fikrincə, Asiya ölkələri iqtisadiyyatının inkluzivliyinə nail olmaq üçün fiskal siyasətə yeni baxışın zəruri olduğunu qəbul etməli və daha proqressiv vergi sisteminə keçməlidirlər. Əmək bazarında mobilliyin artırılması, qeyri-rəsmi iş yerlərinin azaldılması kimi məsələlər gəlir bərabərsizliyinin az

olduğu ölkələrdə diqqət mərkəzində olmuşdur və nəticələr yanaşmanın doğru olduğunu göstərir. Asiya ölkələri yaxın illərdə bərabərsizliyi aradan qaldırmadığı

təqdirdə, yüksək iqtisadi artım tempinin davamlı olacağı şübhə altındadır. Bu prosesin global tarazsızlıq baxımdan dünya ölkələrinə təsirləri də ola bilər.

Urbanizasiya, iqtisadi inkişaf və həyat standartları

Sənaye inqilabından əvvəl dünya əhalisinin 90 faizi kəndlərdə yaşayırdı. Onların əsas məqsədi taxıl becərmək və meyvə-tərəvəz yetişdirmək olmuşdu. Məhsuldar illərdə onlar məhsulların bir qismini satışa çıxarırdılar. Bu gün, xüsusilə Asiyada və Afrikada kəndlərdə həyat təzi sənayələşmədən öncə mövcud olan həyat tərzindən kəskin fərqlənir. Lakin, dünyada sürətlə urbanizasiya prosesi gedir və insanların həyat təzi tamamilə dəyişir. Maraqlıdır ki, bu günə qədər şəhərin beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş tərfi mövcud deyil. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hesabatlarında milli təriflərə istinad edilir. Şəhərin milli tərifləri isə ölkədən ölkəyə fərqlənir. Bəzi ölkələr 2000-dən artıq adam yaşayan ərazini şəhər sayırlar, digər ölkələr isə 5000-dən artıq əhalisi olan ərazilərə şəhər statusu verirlər. Lakin, kəndi və şəhəri fərqləndirən əhalinin sayı deyil. Əslində kəndi və şəhəri fərqləndirən amil o ərazidə yaşayan əhalinin əsas iqtisadi fəaliyyət növüdür. Kənd təsərrüfatı kənd əhalisinin, sənaye və xidmətlər isə şəhər əhalisinin əsas fəaliyyət növüdür. Ölkədə şəhər əhalisinin payının artması sənaye və xidmət sahəsində məşğul olan

əhalinin payının artması ilə müşayiət olunur.

Şəhərlərdə adambaşına düşən gəlir kənd yerlərində adambaşına düşən gəlirdən yüksək olur. Nəticədə, kənd əhalisinin şəhərlərə axını baş verir. Kənd və şəhər tutduğu ərazilərə görə də fərqlənirlər. Kəndlər adətən məhsuldarlığı yüksək olan ərazilərdə yerləşir. Şəhərlər isə dəniz kənarı və çayətrafı ərazilərdə salınır. Yüksək sürətlə şəhərləşən ölkələrdə əhalinin əksəriyyəti dənizkənarı ərazilərdə məskunlaşır.

Varlı ölkələrdə adətən urbanizasiya dərəcəsi yüksək olur, kasib ölkələrdə isə bu əksinədir. Latin Amerikasında urbanizasiya dərəcəsi yüksək (80%), Afrikada isə aşağıdır (25-35%). Lakin, əminliklə demək olar ki, dünyada urbanizasiya prosesi sürətlə gedir və urbanizasiya iqtisadi inkişafın əsas komponentidir. Bu gün ən sürətli şəhərləşmə dövrünü yaşayan region Afrikadır. Burada şəhərlərin əraziləri ildə orta hesabla 5% artır. Belə təqdirdə, 10 il ərzində Afrikada urbanizasiya dərəcəsi iki dəfə artacaq.

Dünya urbanizasiya istiqamətində hərəkət edir. Hesablamalara əsasən 2025

ildə dünyanın əhalisi 8 milyarda, 2040 ildə isə 9 milyarda çatacaq. Ekspertlərin gözləntilərinə görə, həmin 1 milyard insan şəhərlərdə yaşayacaq, çünki 2035-ci ilə qədər kənd əhalisinin sayı 3.3 milyard ətrafında sabit qalacaq və 2050-ci ildə isə 3.2 milyarda qədər azalacaq. Nəticədə, şəhərdə yaşayan əhalinin payı 2030-cu ildə 60%-ə, 2050-ci ildə isə 67%-ə çatacaq. Belə ki, əhalinin gözlənilən artımı şəhər əhalisinin artımı hesabına baş verəcək.

Urbanizasiya prosesi zamanı kənd yeri də dəyişir. Misal üçün, ABŞ-da ərazinin 95%-i kənd yeridir, lakin fermerlər işçi qüvvəsinin 1%-ni və kənd əhalisi ümumi əhalinin 19%-ni təşkil edir. ABŞ-da fermer təsərrüfatları böyük və çox effektivdir, kasıb ölkələrdə isə kiçik və səmərəsizdir. Kəndlilər şəhərlərə köçərkən, fermer təsərrüfatlarının sayı azalacaq, lakin onların miqyası böyüyəcək.

İqtisadi inkişaf şəhər əhalisinin artması ilə müşayiət olunur. Urbanizasiya yüksək gəlirlə, keyfiyyətli ictimai xidmətlərlə, yaxşı təhsillə və əhalinin aşağı artım tempi ilə paralel baş verir.

Kənd yerlərində əhali sıxlığı aşağı olur, çünki fermer ailələrinə dolanışiq üçün böyük ərazi tələb olunur. Kənd yerlərində 1 km² əraziyə düşən adamların sayı 100-dən aşağıdır, şəhərlərdə isə bu rəqəm minlərlə ölçülür. Nəticədə ictimai xidmətlərin keyfiyyəti də fərqlənir. Şəhərlərdən fərqli olaraq, kənd yerlərində yaşayış məntəqələri əraziyə səpələnir. Bu səbəbdən kənd əhalisini elektrik enerjisi, su və kanalizasiya sistemləri ilə təmin etmək çətinidir. Bu isə öz növbəsində gəlirlərin, səhiyyə və ümumi yaşayış standartlarının şəhərlərdə daha yüksək olmasının əsas səbəbidir.

Kənd yerlərində əhalinin təbii artım tempi şəhər əhalisinin artım tempindən yüksək olur. Başqa sözlə, kənd yerlərində ailələr böyük olur. Bunun isə iqtisadi izahı var. Fermer ailələri uşaqları əlavə işçi qüvvə sayırlar. Şəhərlərdə yaşayan ailələr isə uşaqları əlavə xərc sayırlar, çünki onlar məktəbə gedirlər və ailəyə əlavə gəlir gətirmirlər. Nəticədə, kənd yerlərindən şəhərə köçən ailələr bir və ya iki uşağın olmasını planlaşdırırlar.

1.4. Mərkəzi banklar və global maliyyə sistemi

Maliyyə savadlığı araşdırması: Qazaxıstan

Almatada keçirilmiş mətubat konfransında əhalinin maliyyə savadlığı

səviyyəsi üzrə global araşdırmanın nəticələri elan edilmişdir.

Belə miqyasda araşdırma dünyanın 70 ölkəsində keçirilmişdir. Dünya Bankı tərəfindən təsdiqlənmiş standart

araşdırmaya 27 yanvar 2014-cü ildən başlanmışdır. Yaşları 20 və 60 arası olan 1200 qazaxıstanlı ailə büdcəsinin idarə edilməsi və maliyyə xidmətlərindən istifadə üzrə 55 sualı cavablandırmışdır.

Araşdırman 5 əsas istiqamətdə aparılmışdır:

- maliyyə xidmətlərindən istifadə;
- maliyyə savadlığı səviyyəsi;
- insanların maliyyə davranışı;
- büdcənin formalaşdırılması və idarə edilməsi;
- bank seçərkən və digər maliyyə xidmətləri üçün informasiyanın əldə edilməsi mənbəyi.

Araşdırma nəticəsində: 36% iştirakçının maliyyə savadlığı səviyyəsi qeyri-kafi kimi qiymətləndirilmiş; sərbəst pul vəsaiti olan əhalinin 44%-nin pulunu evdə saxlaması halı aşkar olmuşdur. Onların 29%-i əmək haqqının artıq qalan hissəsini həmin an xərclədiyini, 3% borc verdiyini və yalnız 10% “artıq” pulunu depozitə qoyduğunu qeyd etmişdir. Həmçinin respondentlərin 38%-i ailə büdcəsinin gəlir və xərclərinin hesabını aparmır; 63% qazaxıstanlının pulu müntəzəm olaraq növbəti əmək haqqına qədər qurtarır.

Araşdırma aparanlar hər bir respondentə sadə bir tapşırıq vermişlər: ona ay ərzində 10 000 tenqe borc lazımdır. Dostu ona borc verməyə razılıq verir,

lakin pulu qaytararkən ona 1000 tenqe hədiyyə verməlidir. Lakin, bank illik 56%-lə kredit təklif edir (bu Qazaxıstan Milli Bankı tərəfindən kredit üzrə təyin olunmuş maximum faiz dərəcəsidir). Məlum olmuşdur ki, respondentlərin 68%-i borca görə sonda ödəyəcəyi əlavə məbləği nəzərə almayaraq, dostundan borc almağa üstünlük vermişlər. Faktiki olaraq isə bu, alınmış borc üzrə faiz dərəcəsinin illik 120% olması deməkdir.

Kreditlər üzrə gecikmə hallarına yol vermək olarmı? sualına hər iki nəfərdən biri “bəli” cavabı vermişdir. 67% sorğu iştirakçısı doğru olaraq qeyd etmişdir ki, bu cərimə ilə nəticələnə bilər. 43% kreditlər üzrə gecikmə hallarının borc götürənin kredit tarixinə mənfi təsir edə biləcəyini göstərir. 40% isə hesab edir ki, qeyri-müntəzəm ödənişlər gələcəkdə kredit alan zaman imtina ilə nəticələnə bilər.

Qazaxıstanlıların öyrənmək istədikləri maliyyə mövzuları 5 istiqamət üzrə müəyyənləşdirilmişdir: bankla müqavilə imzalanan zaman daha çox nəyə diqqət yetirmək (39.5% sorğu iştirakçısı), kreditin tam dəyərini necə hesablamaq (38.4%), şəxsi büdcəni necə formalaşdırmaq (36.9%), maliyyə xidmətləri haqqında informasiyanı necə əldə etmək (34.1%) və maliyyə xidmətləri üzrə istehlakçı hüquqlarını hardan öyrənmək (32.8%).

Ukraniyada yaranan gərginliyin Rusiya iqtisadiyyatına təsirləri

Neft qiymətlərinin nisbətən sabit olmasına baxmayaraq, ekspertlərin fikrincə, kapitalın ölkədən çıxması, yüksələn faiz dərəcəsi və investisiyaların azalması nəticəsində Rusiya bu ilin ortasına doğru yumşaq iqtisadi geriləmə ilə üzləşə bilər. İqtisadi sanksiyalar, həmçinin kapitalın ölkədən çıxması və inkişaf dinamikasının zəifləməsi nəticəsində ölkə xarici investorlar üçün cəlbediciliyini itirə bilər. Artıq Fitch və Standard&Poors agentlikləri Rusiyanın kredit reytingi üzrə gözləntiləri sabitdən mənfiyə doğru azaltmışdır.

“Euromoney”-nin məlumatına əsasən Kiyevlə yaranan konfliktin başlaması ilə Rusiya bazarında səhmdarlar 11% səhmlərini satmışdır. Həmçinin, qısa müddətli dövlət istiqrazları üzrə faiz dərəcəsi 1.5 faiz bəndi artmış, rubl dollara qarşı dövrünün ən aşağı səviyyəsinə düşmüşdür. Ekspert hesablamalarına görə, 2014-cü ilin əvvəlindən 50 mlrd. ABŞ dolları həcmində vəsait Rusiya bazarını tərk etmiş və bu trendin **davam etməsi böhrana səbəb ola bilər.**

2008-ci il böhranı zamanı ekspertlər dövlət və özəl sektor üzrə borcların az olmasını əsas gətirərək Rusiyanın ölkədən kapital axınına qarşı dayanıqlı olacağını qeyd edirdilər. Ancaq böhran nəticəsində ölkədən çıxan kapitalın

həcmi 130 milyard ABŞ dolları həcmində olmuşdur və aktivlərin qiymətinin aşağı düşməsi qeydə alınmışdır. Bu cür halın təkrar yaşanacağı ehtimalı vardır.

Eyni zamanda, “The Guardian” qəzetinin verdiyi məlumata əsasən, qərb ölkələrinin Rusiyaya qarşı elan etdikləri sanksiyalar maliyyə bazarlarının gözləntilərindən daha yumşaq olub. Belə ki, sanksiyalar elan olunduqdan sonra valyuta bazarında rubl möhkəmlənmiş və səhm bazarında artım müşahidə olunmuşdur. Ekspertlər hesab edir ki, **sanksiyalar ixraca və bank sektoruna tətbiq edildiyi təqdirdə, bu, Rusiya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli təsir edə bilər.** Bu tip sanksiyalar isə qərb ölkələrinin böhrandan yenidən çıxan iqtisadiyyatlarına da mənfi təsir göstərə bilər və bununla əlaqədar onların **tətbiq edilməsi gözlənilmir.**

İqtisadi şoklara qarşı Rusiyanın əsas makro müdafiə aləti **500 milyard ABŞ dolları həcmində olan valyuta ehtiyatları** hesab olunur. Analitiklərin fikrincə, 500 milyardlıq ehtiyatların 230 milyardını dövlət istiqrazları, BVF-in ehtiyatları və qızıl təşkil edir. Sərəncamda olan valyuta ehtiyatları isə yalnız 270 milyard ABŞ dolları təşkil edir. 3 aylıq idxalı maliyyələşdirmək üçün 120 milyard ABŞ dollarına qədər vəsait lazım olduğundan, sərəncamda yalnız 150 milyard ABŞ dolları qalır. Bu

rəqəmin böyük olmasına baxmayaraq, Rusiya Mərkəzi Bankı təkcə bir gün ərzində bazara 10-12 milyardlıq intervensiya edir. Bunu nəzərə alsaq,

sərəncamda qalan valyuta ehtiyatlarının *yalnız 15 günlük intervensiyaya kifayət edəcəyi ayın görünür.*

1.5. Ödəniş sistemləri üzrə son meyillər və global tədqiqatlar

Mobil ödənişlərə inam artır

MasterCard-ın sifarişi ilə 56 ölkə və 26 dildə, Şimali və Cənubi Amerika, Avropa və Sakit okean hövzəsi regionlarında “Mobil Ödənişlərin Araşdırması” həyata keçirilmişdir. Araşdırmanın nəticəsi mobil ödənişlərə münasibətin inkişaf etdiyini, həmçinin istifadənin və bu xidmət növündən istifadə edərək ödənişləri qəbul edən ticarət müəssisələrinin sayının sürətlə artdığını göstərir. 2013-cü ildə sosial mediada mobil ödənişlərdən istifadəni müzakirə edən əhəlinin 81%-inin bu xidmət vasitəsi ilə ödənişlər həyata keçirdiyi məlum olmuşdur. Həmçinin müzakirə iştirakçılarının 88%-inin bu növ ödənişlərə münasibəti müsbət olmuşdur. Bu ilkin nəticələr 2012-ci ilin nəticələrindən əhəmiyyətli şəkildə fərqlənir. Belə ki, həmin dövrdə müzakirəyə qoşulan iştirakçıların cəmi 32%-i mobil ödənişlərdən istifadə edirdi.

Araşdırmaya görə, **2013-cü il mobil ödənişlər üzrə texnologiyanın inkişafının nəzəri müzakirədən praktiki tətbiqə keçmə ili olmuşdur.** Araşdırma göstərir ki, istehlakçılar və ticarət müəssisələri “Mobil ödənişlərdən

niyə istifadə edək?” sualından “Mobil ödənişlərin hansı növündən istifadə edək?” sualına keçmişdir.

Son illərdə mobil ödənişlərdən istifadə təcrübəsi artır, texnologiya inkişaf edir, həmçinin şəbəkədən istifadə genişlənir. Bu xidmətdən istifadə edən istehlakçıların sayında əhəmiyyətli artım müşahidə olunsada, bunun ideal rəqəmdən hələ də uzaqda olduğu qeyd olunur.

2013-cü ildə mobil ödənişlərə dair ən çox müzakirə olunan mövzu ticarət obyektlərində mobil ödənişlərin qəbulu ilə bağlı olmuşdur. 2012-ci ildə çox az sayda ticarət müəssisələri bu tip ödəniş sistemini dəstəkləyirdi və bu, mobil ödənişlərin bazara çıxması üçün bəyər idi. 2013-cü ildə isə, **ticarət obyektlərində mobil ödənişlərə münasibət müsbətə doğru dəyişmişdir.** Belə ki, ticarət şirkətləri mobil ödənişlərin qəbulunu müqayisəli üstünlük kimi qəbul edir. Mobil ödənişlər qəbul edən ticarət müəssisələri əsas əlverişli amil kimi bu ödənişlərin geniş yayılmasını göstərirlər. Mobil ödənişləri qəbul etməyən ticarət müəssisələri bu növ ödəniş üzrə

məsləhət üçün tez-tez sosial şəbəkələr vasitəsilə digər satıcılara müraciət edirlər.

Mobil ödənişlərin uğuru və geniş yayılması üçün ən vacib şərtlərdən biri istehlakçıların bu sahədə biliklərinin artırılması təşəbbüsüdür.

İnformasiya təhlükəsizliyi burada vacib amil kimi qeyd olunmuşdur. Mobil ödənişlərin qorunmasına baxmayaraq, icazəsiz mobil tranzaksiyalar və fırıldaqçılıq kimi hadisələr barədə istehlakçıların məlumat səviyyəsi məhddudur.

Bank sektoru yeni mobil ödənişlər sistemini işə salır.

Bu ilin sonunda bank sektoru Paym adlanan yeni mobil ödəniş sistemini istifadəçilərə təqdim edəcəkdir. Sistem insanlara mobil telefon vasitəsilə bank hesabından pul köçürmələrini həyata keçirməyi asanlaşdıracaqdır.

Yeni sistemin əsas xüsusiyyəti odur ki, pul köçürmək və ya almaq üçün bir dəfə bank hesabını qeydiyyatdan keçirmək lazımdır. Ödənişlərin aparılması üçün iş istifadəçinin mobil telefon nömrəsini bilmək kifayət edəcək. Hər tranzaksiya üçün müxtəlif kod və hesab nömrələrinə ehtiyac olmasa da, mobil telefonda proqramı açmaq üçün kod yenə də tələb olunacaqdır.

Ödəniş Sistemləri Təşkilatının direktoru A. Kamellard bildirir ki, bu yeni sistem

istifadəçilərə kinoya bilet almaq, restoranda hesab ödəmək və bu kimi cəlbədicə imkanlar təklif edir. “Bu xidmətin ölkədə mobil telefon nömrələri ilə bank hesabları arasında əlaqə yaratmaq potensialı var - milyonlarla insan bu il bundan istifadə edəcək”.

Bank of Scotland, Barclays, Cumberland Building Society, Danske Bank, Halifax, HSBC, Lloyds Bank, Santander və TSB Bank bu sistemi müştərilərinə təklif edən ilk banklardır. Bu ilin sonuna Clydesdale Bank, First Direct, Isle of Man Bank, NatWest, RBS International, Royal Bank of Scotland və Yorkshire Bank da bu sistemi tətbiq edəcək və bankda hesabı olan müştərilərin 90%-ni əhatə edəcəkdir.

Sistemin necə işləməsinə nəzər salaq:

Bank hesabı olan müştəri ilk növbədə mobil telefon nömrəsi və istifadə edəcəyi uyğun hesabı qeydiyyatdan keçirməlidir.

Pulu yalnız qəbul etmək istəyən şəxslər hətta telefonları smartfon olmasa da və ya mobil bankçılıqdan istifadə etməsələr belə bu sistemdən istifadə edə bilirlər.

- Pul göndərmək üçün istifadəçi normal halda olduğu kimi, koddan (pass code) istifadə etməklə bankın mobil bankçılıq proqramına daxil olmalı;
- Sonra telefon kitabçasında mövcud olan kontaktlardan birini seçməli və ya mobil telefon

nömrəsini birbaşa daxil etməklə ödənişi qəbul edəcək şəxsi seçməlidirlər;

- Ödənişi qəbul edən şəxsin adını təsdiq etdikdən sonra, ödənişin məbləğini yoxlamalı, hansı məqsəd üçün göndərdiklərini (məsələn, nahar) seçməli və göndərmək düyməsini basmalıdırlar;
- Sonda onlara təsdiq mesajı göndəriləcəkdir.

Təhlükəsizliyin artırılması məqsədilə kodu daxil etmədən ödənişləri həyata keçirmək mümkün olmayacaqdır.

Ödəniş Sistemləri Təşkilatının nümayəndəsi bildirmişdir ki, “Əgər hər hansı müştəri kiminsə onların hesabına ixtiyarsız daxil olmasından (məsələn, onların telefonu oğurlandıqda) narahat olursa, bankla əlaqə saxlayaraq onları bu haqda məlumatlandırmalıdır”.

Saxtakarlığın qarşısını almaq üçün zəruri hallarda xidmətə çıxışı dayandırmaq mümkündür. Paym sistemində hüquqi müdafiə cari hesablar, onlayn və mobil ödəniş xidmətlərində olduğu kimidir.

Mobil operatorlar bank bazarına daxil olur

ABŞ-da T-Mobile mobil operatoru Sprint¹ və digər şirkətlərlə birləşərək mobil pul xidməti bazarında fəaliyyətə

başlayıb. Bu sistem bank xidmətlərinə çıxışı olmayan milyonlarla insana pulsuz xidmət göstərəcəkdir. **Mobil operatorların xidmət sahələrinin bank bazarında genişlənməsinin əsas məqsədi mobil istifadəçilərin müştəri loyallığının artırılmasıdır.** Bu mobil pul xidməti növünün əsas hədəf qrupu kimi ABŞ-da aşağı gəlirli əhali çıxış edir.

Dünya Bankının məlumatına əsasən, Amerikada 38 milyon insanın bank hesabı yoxdur və aşağı gəlirli əhali əsasən daha bahalı alternativlər olan nağd çek xidməti (cheque cashing services) və ya kiçik məbləqli kreditlərdən (payday loans) istifadə edirlər. Bazarın daha böyük hissəsini tutmaq istəyən T-mobile “Mobil Pul” (“Mobile Money”) adlanan yeni xidmətini 2014-ci ilin əvvəlində bazara çıxarıb. **Bu yeni xidmət 45 milyon mobil operator istifadəçisinə pulsuz bank xidmətlərini təklif edir.** Smartfonlarda xüsusi proqramlar istehlakçılara depozitlərin yerləşdirilməsi (çekin şəklinin çəkilməsi ilə), ödənişlər, pul köçürmələri və s. əməliyyatların həyata keçirilməsinə imkan verəcəkdir. T-Mobile-in müştəri xidmətləri üzrə ofisləri isə bank filiallarına çevriləcək və yalnız mobil istifadə haqqlarını deyil, həmçinin Visa debit kartlarına pulun qoyulması üçün də ödənişləri qəbul edəcəklər.

¹ Birləşmiş Ştatların iri mobil operatorlardan biri

Mobil pul xidməti inkişaf etməkdə olan ölkələrdə telekom şirkətləri üçün ən uğurlu vasitəyə çevrilmişdir. Buna ən yaxşı misal kimi, Kenyada Vodafone-un M-PESA xidmətini göstərmək olar. Dünya Bankının məlumatına əsasən 2011-ci ildə 15 yaş və yuxarı əhalinin 88%-nin ABŞ-da rəsmi maliyyə institutlarında bank hesabı vardır. Geridə qalan 12% əhalinin isə bank hesabı yoxdur. Bu da G8 ölkələri arasında ən böyük göstərici olmuşdur. 2013-cü ildə Federal Ehtiyatların apardığı sorğuya əsasən bu rəqəm 2011-ci ildə 10.8%-dən 2012-ci ildə 9.5%-ə azalmışdır.

Federal Ehtiyatların araşdırması nəticəsində məlum olmuşdur ki, bank hesabı olmayan əhali qrupu mobil bank xidmətinə maliyyəyə çıxış vasitəsi kimi baxır. Araşdırma göstərir ki, sorğuda iştirak edənlərin təxminən yarısı ötən il ən azı bir dəfə mobil bankçılıqdan istifadə etmişlər. Mobil bankçılıqdan istifadənin ən əsas səbəbi kimi respondentlərin 23%-i formal bank hesabı açmağa ehtiyacın olmamasını göstərsə, 17% hesabın açılması və təsdiqlənməsi üçün kifayət qədər pulunun olmadığını qeyd edir. Ümumiyyətlə, mobil telefon vasitəsilə bank xidmətlərindən istifadə edən amerikalıların əksəriyyətini gənclər (18-29 yaşları) və ya illik gəliri 100 000 dollardan çox olan əhali qrupu təşkil edir. Araşdırma göstərir ki, mobil telefon istifadəçilərinin 90%-i son 12 ayda

telefonları balans hesablarını və ya son tranzaksiyaları yoxlamaq üçün istifadə etmişlər. Bu da ABŞ-da istehlakçı davranışlarının ənənəvi bankçılıqdan uzaqlaşdığına işarədir.

E-kommersiya şirkəti bank bazarına daxil olmaq istəyir

Çinin əsasən dövlət banklarının üstünlük təşkil etdiyi bank bazarına ənənəvi xidmətlərdən fərqli olaraq, innovativ məhsullar təklif edən elektron kommersiya şirkəti daxil ola bilər.

Çinin e-kommersiya sənayesi 2009-cu ildən bəri orta illik hesabla 70%-dən çox artmışdır və 2013-cü ilə ABŞ-ı qabaqlayacağı gözlənilir. Rəqəmsal ticarət günü kimi qeyd edilən 11 Noyabr günündə təkcə Alibaba şirkəti 5.7 milyard ABŞ dollarından çox satış həyata keçirmişdir ki, bu da ABŞ-ın rəqəmsal ticarət günündə qeydə alınan rəqəmdən 3 dəfədən çoxdur.

Qeyd edək ki, Çinin e-kommersiya nəhəngi Alibaba mikro-kredit xidmətlərindən Boeing 737 satışınadək bir çox xidmətlər təklif edir. Alibaba şirkətinin maliyyə xidmətlərinə yönəlməsi ilk növbədə şirkətin təqdim etdiyi Alipay ödəniş xidmətlərinin uğuru ilə bağlıdır. Alipay 2004-cü ildə təqdim olunmuşdur və ABŞ-ın PayPal xidmətinə oxşar olaraq üçüncü tərəf kimi ödəniş xidməti təklif edir. Alipay ödəniş xidmətinin yaradılmasına səbəb istehlakçıların onlayn maliyyə

əməliyyatlarına inamını artırmaq olmuşdur. Belə ki, Alipay sistemi ödəniş qəbul edən tərəfə ödəyicinin şəxsi məlumatlarını görməyə imkan vermir və bu da baş verə biləcək oğurluqların qarşısını alır.

Alipay ödəniş sisteminin fəaliyyəti nəticəsində Alibaba şirkəti tezliklə Çində PayPal-ın sahibi olan eBay şirkətini qabaqlamağı bacarmış və 2013-cü ildə bazar payını 49%-ə yüksəltmişdir. Şirkət Çində hal-hazırda ən böyük onlayn ödəniş xidməti təchizatçısıdır. Həmçinin şirkət özünün böyük və gündən-günə artan müştəri kütləsinə bank xidmətlərinə oxşar xidmətlər təqdim etməyə başlamışdır ki, bu da əsasən kiçik və orta sahibkarları (KOS) əhatə edir. Alifinance kimi tanınan xidmət Alipay xidmətinin tərkibində yaradılmışdır və KOS-lara qısamüddətli mikro-kreditlər təklif edir. Şirkət Alifinance xidməti vasitəsi ilə müştərilərinə 16 milyard ABŞ dollarından çox kredit vermişdir.

1.6. Qlobal maliyyə mərkəzləri

Səhmlərin ilkin yerləşdirilməsinə görə (IPO) ən qabaqcıl beynəlxalq maliyyə mərkəzləri.

Səhmlərin ilkin yerləşdirilməsindən (IPO) əldə edilən vəsait 2013-cü ildə əvvəlki ilə nəzərən 40% artaraq 165 milyard ABŞ dollarına çatmışdır ki, bu da dünya iqtisadiyyatının

Şirkətin ən son innovasiyalarından biri Yuebao adlanan pul bazarı fondudur ki, bu da depozitlər üzrə 4-5% təklif etməklə bazar faiz dərəcəsindən də yüksək faiz dərəcəsini təmin edir. Şirkət bununla 30 milyondan çox müştəri cəlb etməyi bacarmışdır.

Bir çox banklar artıq Alibaba şirkəti ilə əməkdaşlıq etməyə başlamışdır. Xeyli KOS müştəri bazası olan Minsheng Bank sərvətin idarə edilməsi, kredit kartı əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, eyni zamanda elektron bankçılıq sahəsində Alibaba şirkəti ilə əməkdaşlıq edir.

Nəhayət, 2013-cü ildə Alibaba şirkəti bank lisenziyasının alınması üçün müraciət etmişdir. Bununla bağlı nəzarət çərçivəsində mübarizə olacağı gözlənilir. Likvidlik problemi qeyri-bank təşkilatları üçün əsas maneələrdən biri olaraq qalır. Bununla bağlı Alibaba şirkəti 100 milyard ABŞ dolları həcmində səhmlərin ilkin yerləşdirilməsini (IPO) həyata keçirməyi planlaşdırır.

böhrandan çıxış prosesində olduğunu göstərir. ABŞ-da listing 2000-ci ildən bəri ən yüksək həddə çataraq ümumi payın 36%-ni təşkil etmişdir. New York Fond Birjası səhmlərin ilkin yerləşdirilməsinə görə 44 milyard ABŞ dolları ilə siyahıya başçılıq edir və bu 2012-ci ilə nəzərən iki dəfədən

çoxdur. Nasdaq Fond Birjasında səhmlərin ilkin yerləşdirilmə həcmi 2012-ci ilə nəzərən azalaraq 15 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir və siyahıda 4-cü yerdə qərarlaşmışdır. Digər fond birjalari da yaxşı nəticə

göstərmişdir. Səhmlərin ilkin yerləşdirilməsinə görə Honq Konq Fond Birjası 17 milyard ABŞ dolları ilə 2-ci, London Fond Birjası isə 15.9 milyard ABŞ dolları ilə 3-cü yerdə olmuşdur.

Cədvəl 1. Səhmlərin ilkin yerləşdirilməsinə görə ən qabaqcıl fond birjalari

Sıra	Fond Birjası	Yer	Həcm 2013 (milyon ABŞ dolları)	Həcm 2012 (milyon ABŞ dolları)
1	Nyu York Fond Birjası	Nyu York	44 108.2	20 116.9
2	Honq Konq Fond Birjası	Honq Konq	17 151.3	7 776.9
3	London Fond Birjası	London	15 924.3	5 666.7
4	Nasdaq	Nyu York	15 188.8	22 970.4
5	Avstraliya Fond Birjası	Sidney	9 492.6	855.7
6	BMF Bovespa	San Paolo	8 347.3	2 091.8
7	Tayland Fond Birjası	Banqkok	5 217.5	1 144.2
8	Tokyo Fond Birjası	Tokyo	4 790.3	8 603.6
9	Sinqapur Birjası	Sinqapur	4 684.3	3 745.9
10	Bolsa Meksikano de Valores	Mexiko	4 453.4	2 649.4

Mənbə: The Banker jurnalı

Səhmlərin ilkin yerləşdirilməsinin anderryaytinqinə görə Goldman Sachs & Co Bankı ilk pillədə olmuşdur və bazar payını 5.2%-dən 9.6%-ə yüksəltmişdir. Morgan Stanley 2012-ci ildəki birincilikdən 3-cü yerə

geriləmişdir. Deutsche Bank da 2 pillə geriləyərək 5-ci sırada qərarlaşmışdır. Nomura Maliyyə Holding Şirkəti (Yaponiya) bazar payını 2 dəfədən çox artıraraq 17-ci yerdən 10-cu yerə yüksəlmişdir.

Cədvəl 2. Səhmlərin ilkin yerləşdirilməsinə görə ən qabaqcıl banklar

Mövqeyi 2013	Mövqeyi 2012	Bank	Həcm 2013 (milyon ABŞ dolları)	Bazar payı 2013 (%)	Həcm 2012 (milyon ABŞ dolları)	Bazar payı 2012 (%)
1	7	Goldman Sachs & Co	15 795.8	9.6	6 115.4	5.2
2	2	JPMorgan	12 590.3	7.6	8 320.8	7.1
3	1	Morgan Stanley	11 446.7	7.2	10 364.4	8.8
4	4	Bank of America	10 574.1	6.9	7 118.7	6.1

		Merrill Lynch				
5	3	Deutsche Bank	9 917.6	6.4	7 122.6	6.1
6	6	Credit Suisse	9 422.2	6.0	6 808.7	5.8
7	5	Citi	7 359.1	5.7	6 946.0	5.9
8	8	UBS	6 766.1	4.5	4 303.4	3.7
9	9	Barclays	5 407.4	4.1	4 142.3	3.5
10	17	Nomura	3 383.7	3.3	1 911.7	1.6

Mənbə: The Banker jurnalı

Brend dəyəri ən yüksək olan banklar

The Banker jurnalı 2014-cü ildə ən yüksək brend dəyəərə malik bankların siyahısını tərtib etmişdir. Bankların brend dəyəri 2014-cü ildə ötən ilə nəzərən 14% artmışdır ki, bu da bank sektorunun global maliyyə böhranından tədricən çıxmasını göstərir. Brend dəyərinə görə ən yüksək 10 bankdan 8-nin brend dəyəri 9%-dən çox artmışdır.

Wells Fargo bankı 2 il ardıcıl olaraq siyahıya başçılıq edir. Bankın brend dəyəri 2013-cü ildə 26 milyard ABŞ dollarından 2014-cü ildə 30 milyard ABŞ dollarına yüksəlmişdir. HSBC bankı 3-cü pillədən 2-ci pilləyə yüksəlmişdir. Həmçinin Bank of America və Citi Bank da ötən ilə nəzərən bir pillə irəliləmişdir. Chase Bankı brend dəyərinin 1% azalması nəticəsində ötən ilki 2-ci pillədən 5-ci pilləyə geriləmişdir.

Cədvəl 1. Brend dəyərinə görə ən qabaqcıl 10 bank

Mövqeyi 2013	Mövqeyi 2012	Brend	Ölkə	Brend dəyəri 2014 (milyon ABŞ dolları)	Brend dəyəri 2013 (milyon ABŞ dolları)
1	1	Wells Fargo	ABŞ	30.242	26.044
2	3	HSBC	Böyük Britaniya	26.870	22.865
3	4	Bank of America	ABŞ	26.683	22.397
4	5	Citi	ABŞ	24.518	21.677
5	2	Chase	ABŞ	23.157	23.408
6	7	ICBC	Çin	22.803	19.820
7	9	BNP Paribas	Fransa	20.206	18.573
8	6	Santander	İspaniya	20.021	20.119
9	10	China Construction Bank	Çin	18.954	16.949
10	11	Agricultural Bank of China	Çin	17.783	15.967

Mənbə: The Banker jurnalı

Ümumilikdə, 2013-cü il inkişaf etmiş ölkələrin bankları üçün uğurlu olmuşdur. Avrozona bankları xüsusilə yaxşı nəticə göstərmişdir. Belə ki, maliyyə böhranın təsirləri azaldıqca, bir çox banklar kapitalını artırmışdır və balanslarındakı problemli aktivləri azaltmışdır. Bu da onların brend dəyərlərinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Cədvəl 2-də bankların cəmi brend dəyərinə görə ölkələrin siyahısı

Cədvəl 2. Bankların cəmi brend dəyərinə görə ən qabaqcıl ölkələrin siyahısı

Sıra	Ölkə	Cəmi brend dəyəri 2014 (milyon ABŞ dolları)	Cəmi brend dəyəri 2013 (milyon ABŞ dolları)
1	ABŞ	193.633	174.438
2	Çin	113.219	94.248
3	Böyük Britaniya	76.348	64.810
4	Yaponiya	55.833	34.901
5	Fransa	48.048	42.299
6	Kanada	47.249	43.083
7	İspaniya	36.096	33.713
8	Braziliya	33.483	43.236
9	Almaniya	32.425	28.558
10	Avstraliya	29.812	28.014

Mənbə: The Banker jurnalı

BRICS ölkələrindən (Braziliya, Rusiya, Hindistan, Çin və Cənubi Afrika Respublikası) yalnız Çin banklarının brend dəyəri yüksəlmişdir. Çin banklarının məcmu brend dəyəri ötən ilə nəzərən 20% artaraq 94 milyard ABŞ dollarından 113 milyard ABŞ dollarına yüksəlmişdir.

verilmişdir. ABŞ banklarının brend dəyəri 174 milyard ABŞ dollarından 194 milyard ABŞ dollarına yüksəlmişdir və ABŞ ikinci yerdə qərarlaşmış Çini əhəmiyyətli qabaqlayır. Böyük Britaniya banklarının brend dəyəri 18% yüksəlmişdir və 3-cü yerdə qərarlaşmışdır. Almaniya banklarının brend dəyəri də 14% yüksəlmişdir və 32 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir.

2. FUNDAMENTAL TƏDQIQATLAR BÖLMƏSİ (AZƏRBAYCAN MƏRKƏZİ BANKI)

2.1. Neft ixrac edən ölkələrdə iqtisadi fluktuasiyalar: müştərək neft biznes tsikli mövcuddurmu?

Məqsəd

Neft ixrac edən ölkələrdə biznes tsiklləri və iqtisadi fluktuasiyaların mənbəyi haqqında yetərli sayda tədqiqat işləri mövcud olsa da, onlar daha çox pərakəndə formada aparılmış və sistemli xarakter daşmır. Bu tədqiqat işinin əsas məqsədi neft ixrac edən ölkələrdə müşahidə olunan biznes tsiklləri ilə bağlı ümumi iqtisadi meyillərin və faktların ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə aşkarlanmasıdır. İkinci məqsəd isə həmin ölkələrdə baş verən iqtisadi fluktuasiyaların mənbəyini tədqiq etməkdir.

Metodologiya

Tədqiqat işində hər hansı bir ölkənin "neft ixrac edən ölkə" kateqoriyasına daxil edilməsi üçün onun tədqiq edilən dövr ərzində iki iqtisadi meyarı ödəməsi şərti təmin olunmalıdır: (i) neft sektorundan əldə edilən renta ÜDM-in 10%-dən yuxarı olmalı; (ii) ölkənin günlük neft ixracı 500 mln. barreldən yüksək olmalıdır. Həmin dövr ərzində bu iki meyarı ödəyən 16 ölkə göstərmək olar. Bunlar arasında üç ölkə (İraq, Liviya və Qatar) statistik məlumat bazasının mövcud və ya yetərli olmaması səbəbindən tədqiqat işinə daxil edilməmişdir.

Tədqiqat işində neft ixrac edən ölkələrdə biznes tsikllərinin təbiətinin öyrənilməsi ilə bağlı müxtəlif empirik metodologiyalara müraciət olunmuşdur. Birinci mərhələ olaraq illik məlumatlardan istifadə edilməklə bu ölkələrdə müşahidə olunan iqtisadi fluktuasiyalarla bağlı ümumi meyillər öyrənilir və əsas faktlar şəklində icmallaşdırılır. Bu məqsədlə Hodrik - Preskot (HP) filterindən istifadə olunur. Qeyd edək ki, işdə hər bir göstərici üzrə adambaşına düşən illik məlumatlardan istifadə olunur və müvafiq olaraq həmin göstərici trend və tsikllik komponentlərə ayrılır.

Nəticələr

Qiymətləndirmələrə görə, seçilmiş ölkələrdə baş verən iqtisadi fluktuasiyalar inkişaf etmiş ölkələrdən əhəmiyyətli fərqlənir. Həmin iqtisadiyyatlarda, xüsusilə yeni formalaşan bazarlarda, daha yüksək volatillik müşahidə olunur. Onlar öz aralarında da böyük fərqlilik nümayiş etdirirlər. Belə ki, geniş yayılmış qənaətin əksinə olaraq, həmin ölkələrdə kifayət qədər yüksək oxşar dinamikadan danışmaq və ya ortaqlıq biznes tsikllərdən bəhs etmək çətindir.

Bununla yanaşı, neftlə zəngin ölkələrdə fluktuasiyaların mümkün mənbələri ilə bağlı təhlillər aparılıb. Qiymətləndirmələr göstərir ki, bu ölkələrdə fluktuasiyaları vahid bir amillə əlaqələndirmək və ya izah

etmək çətinidir. Xüsusilə, neft qiyməti şokları iqtisadi göstəricilərin variasiyasının böyük hissəsini izah etmir. Belə iqtisadiyyata malik ölkələrdə dünya ÜDM-i ilə yüksək korrelasiya mövcuddur ki, bu da onların dünya biznes tsikllərindən əhəmiyyətli təsirlənməsini göstərir.

3. İQTİSADI SÖZLÜK

“İqtisad” yoxsa “İqtisadiyyat”?

Gündəlik həyatda, danışıda və ya müxtəlif məsələləri müzakirə edərkən tez-tez qarşımıza “*iqtisadiyyat/iqtisad*” termini çıxır (xüsusən də son maliyyə böhranı iqtisadi məsələləri gündəliyimizə tez-tez daxil edir). Lakin, əksərən *iqtisad* və *iqtisadiyyat* terminlərindən mahiyyətə düzgün istifadə edilmədiyi və sözlərin mənalarında kənarlaşmalara yol verildiyi nəzərə çarpır.

Çox vaxt *iqtisadiyyat* elmi, *makroiqtisadiyyat* və ya *mikroiqtisadiyyat* kitab(lar)ı kimi söz birləşmələri ilə də rastlaşırıq. Bu səbəbdən, müxtəlif ifadələrin tərkibində və ya müstəqil olaraq geniş istifadə edilən *iqtisadiyyat/iqtisad* sözləri ilə bağlı mövcud ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün həmin terminlərin kökünə getmək və onların beynəlxalq istifadəsinə nəzər salmaq lazımdır.

İqtisad/iqtisadiyyat sözü dilimizə ərəb dilindən keçmişdir. İlk olaraq *iqtisad* sözünün ərəb dilindəki mənasına nəzər yetirək. *İqtisad* (اقتصاد) sözünün lüğətdəki

mənası “*simiclik və israf arasında orta mövqe*” anlayışını ifadə edir. Çoxlarımız da *iqtisad etmək* birləşməsindən məişətdə geniş istifadə edirik. Ərəb dilində *iqtisad elmi* (اقتصاد) “insan davranışları ilə məhdud resurslar arasında əlaqələr sistemi”ni öyrənən elmin adıdır. *İqtisad elmi* də öz növbəsində *Mikroiqtisad* (İqtisad Cüziy, جزئي اقتصاد) və *Makroiqtisad* (İqtisad Kulliy, كلي اقتصاد) kimi sahələrə bölünür. Digər tərəfdən, ərəb dilində *iqtisad* termini bir ölkənin iqtisadi sistemini ifadə edən konseptə də şamil olunur.

İqtisadiyyat (اقتصادية) sözünə gəldikdə isə, bu söz ərəb dilində daha çox nitq hissəsi kimi sifəti ifadə edən sözləri göstərir. Məsələn, ərəb dilindəki *iqtisadi xəbərləri* (Əxbaru İqtisadiyyə, اخباراقتصادية) söz birləşməsində *iqtisadiyyat* sözü sifətdir və *xəbərin* keyfiyyətini bildirir. Və ya hər hansı ölkənin göstəricilərinin keyfiyyətini göstərmək üçün də *iqtisadiyyat* sözü sifət kimi işlədilə bilər – *muəşşiratu iqtisadiyyat*, مؤشرات اقتصادية (iqtisadi göstəricilər).

Həmin terminlərin türk dilində istifadəsinə də nəzər salmaq maraqlı olardı. Türk dilində *iqtisadiyyat* sözünə elmin adını göstərmək üçün müraciət edilmir. İstehsalı, istehlakı və yaradılan dəyərin iqtisadi agentlər arasında bölünməsinə öyrənən ictimai elm sahəsi *iqtisad* (iktisat) adlanır. Onun mikro agentləri öyrənən sahəsi *mikro iqtisad* (mikro iktisat), məcmu tələb və

təklif, məcmu yığım, investisiya və gəlir və məşğulluğu öyrənən sahəsi isə *makro iqtisad (makro iktisat)* adlanır.

Beynəlxalq dilə çevrilən və geniş istifadə olunan ingilis dilində də yuxarıda bəhs olunan konseptləri ifadə etmək üçün iki fəqli sözdən istifadə olunur. İqtisadi fəaliyyəti öyrənən elm sahəsini göstərmək üçün *Economics*, hər hansı bir ölkənin və ya məntəqənin iqtisadi sistemini ifadə etmək üçün *Economy* sözündən istifadə edilir. Lakin, ingilis dilində elm sahələrini göstərmək üçün *Economics* terminindən istifadə olunsada, *siyasi iqtisad* elminin adında *Economy (Political Economy)* ifadəsinə müraciət edilir. *Political Economy* bu sahənin ilkin adı olsa da, 19-cu əsrdə iqtisadçılar *iqtisadiyyat elmini* ifadə etmək üçün *Economics* terminindən istifadə etməyi təklif ediblər. Beləliklə, *iqtisadi elmlə* bağlı olan hər hansı sahənin adında *Economics* terminindən istifadə olunması elm dövrlərində tendensiyaya çevrilmişdir. Məsələn, müvafiq olaraq, mikro və makro sferanı əhatə edən elm sahələri də *Microeconomics* və *Macroeconomics* adlanır.

Beləliklə, beynəlxalq təcrübəyə müraciət etdikdə, *iqtisadi elm sahəsini* ifadə edən terminlə, *iqtisadi sistemi* ifadə edən termin bir-birindən fərqlənir. Beynəlxalq təcrübəni və dilimizdə müvafiq ifadələri göstərən terminlərin orijinal mənə çalarlılığını nəzərə aldıqda, bu sahədə müştərək və hamı tərəfindən qəbul edilən

və eyni şəkildə başa düşülən terminologiyadan istifadəyə ehtiyac duyulur. Ana dilimizdə də müvafiq ifadələrin istifadəsində mövcud qarışıqlığın aradan qaldırılması üçün *iqtisadi elm sahəsinin adında və bu elm sahəsi ilə bağlı digər sahələrdə iqtisad* terminindən, *iqtisadi sistemi* ifadə etmək üçün isə *iqtisadiyyat* terminindən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Bu zaman *iqtisadi elm sahələrini İqtisad, Makroiqtisad və ya Mikroiqtisad*, bir ölkəyə və ya bir coğrafi məkana şamil edilən *iqtisadi sistemi* isə *iqtisadiyyat* adlandırmaq olar – məsələn, *Azərbaycan iqtisadiyyatı* və ya *ölkə iqtisadiyyatı*.